

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1971>

Volume 6 Issue 8, p. 77-91, October 2013

SENED-İ İTTİFAK'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE İNSAN HAKLARI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

*EMERGENCE OF CHARTER OF ALLIANCE and EVALUATION FROM THE
ASPECT OF HUMAN RIGHTS*

Yrd. Doç. Dr. Zehra ARSLAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Tarih Bölümü

Abstract

Landed proprietors became a great power against the state in 1808 due mainly to the background formed by financial, administrative and military laws of Ottoman Empire states during the second half of 17th century. Upon the dethronement of Selim III in 1807 after Kabakçı Mustafa riot, Alemdar Mustafa Pasha sought agreement with landed proprietors in order to re-establish the central authority which was demonstrated in the rural areas. This gave birth to Charter of Alliance which was comprised of an introduction, seven conditions and an annex. The most explicit reflection of first generation human rights in Charter of Alliance are the expressions regarding the prohibition of torture, wrongdoing against anyone and confirmation of the guilt in the first place. Fourth and fifth conditions of the document were about the issues covered by first generation rights. The document contained financial rights such as the prohibition of unjust taxation and collection of state incomes as well as social and cultural rights. In this sense, third and seventh conditions were evaluated

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

within the scope of second generation rights. This paper briefly dealt with the developments which led to emergence of Charter of Alliance which was regarded as the first document of Turkish constitutional developments. Besides, it also evaluated the document in terms of human rights content. This evaluation covers first rate rights, also called as civil and political rights or classical rights, as well as social and cultural rights which are second generation rights.

Key Words: landed proprietors, constitution, rights, authority, agreement, provision

Öz

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerinde mali, idari ve askeri kanunların oluşturduğu zeminin de etkisi ile âyanlar, 1808 yılına gelindiğinde devletin karşısında büyük bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. III. Selim'in 1807 yılında Kabakçı Mustafa isyanı ile tahttan indirilmesi üzerine Alemdar Mustafa Paşa, taşrada yok olan merkezi otoriteyi tekrar tesis etmek amacıyla âyanlarla anlaşma yoluna gitmiş, böylece giriş, yedi şart ve bir ekten oluşan Sened-i İttifak belgesi ortaya çıkmıştır. Sened-i ittifak'ta birinci kuşak insan haklarının varlığının en açık yansıması, beşinci şartta yer alan işkence yasağı, kimseye haksızlık yapılmaması, suçluluğun önce teyit edilmesi vb. ifadelerdir. Belgenin dördüncü ve altıncı şartlarında da birinci kuşak hakların kapsamında yer alan hususlar bulunmaktadır. İkinci kuşak hakların ise Sened-i İttifak'ta çok az yer bulduğu görülmektedir. Vergilendirilmenin haksız yapılmaması, devlet gelirlerinin toplanması gibi ekonomik hakların mevcut olduğu belgede, sosyal ve kültürel haklar bulunmamaktadır. Bu çerçevede üçüncü ve yedinci şartlar, ikinci kuşak hakların kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir. Bu makalede Türk anayasal gelişmelerinde ilk belge olarak da görülen Sened-i İttifak'ın ortaya çıkışına zemin hazırlayan gelişmeler kısaca ortaya konularak, belgenin içeriği insan hakları yönünden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, medeni ve siyasi haklar ya da klasik haklar olarak da adlandırılan birinci kuşak haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklar da denilen ikinci kuşak hakları kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: âyan, anayasa, haklar, otorite, akit, hüküm

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Batı'ya bakış açısında, özellikle II. Viyana bozgunu sonrası değişimler olmuştur. Devlet, dört cephede aynı anda savaşmak zorunda kalmış ve bu savaşlarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü gidişatını engellemek amacıyla Lale Devri ile başlayan ve 18.yüzyıl boyunca süregelen bir takım düzenlemeler yapılmıştır. III. Selim'e kadar sadece askeri amaçlı yapılan zayıf ıslahatların özünü,

Avrupa'daki askeri yeniliklerin Osmanlı ordusuna uygulanması oluştuyordu. Dönemin aydınlarının bu tek yanlı bakış açısı, değişimi bir süreç ve bütün olarak algılayamamalarının bir göstergesi olmakla birlikte askeri alanları düzeltmek için oluşturulan yeni kurumlar için Avrupa'dan kitaplar, bilim adamları da getiriliyor ve bu durum ister istemez ıslahatların kapsamının yavaş yavaş genişlemesine neden oluyordu.

Nizam-ı Cedit hareketi ile ıslahatlara bütün olarak bakılmaya başlanmıştı. Yön ve hedef belliydi tek eksik bunları uygulayacak, inanmış bir kadroydu. Bu da III. Selim'in şanssızlığıydı, nitekim o, yapmaya çalıştığı ıslahatlar karşısında sadece aşılması güç bir muhalefet duvarı bulmakla kalmamış, Nizam-ı Cedit düşüncesi hayatına mal olmuştu. Önemli bir ıslahat merhalesi yarım kalınca, Rusçuk Âyânı Alemdar Mustafa Paşa, karışıklıklar içerisinde devletin kontrolünü ele geçirmiş ve önce bozulan merkezi otoriteyi yeniden sağlamlaştırmaya çalışmıştır. İstanbul'daki zorbaları kolayca temizleyip sindirmişti fakat adeta feodal bir yapıya bürünen Anadolu ve Rumeli'de kontrolü sağlamak kolay değildi. Çünkü 17.yüzyıl başlarından itibaren uzun süren savaşların, bozulan ekonominin etkileri İmparatorlukta yerel yönetim bazında dengeleri değiştirmeye başlamıştı. Anadolu ve Rumeli'de, 18.yüzyıl sonlarına gelindiğinde büyük topraklar elde eden ve her biri kendi özel ordusuna sahip olan âyân, mütegalibe, derebeyi diye de anılan kişilerin sözü geçer olmuştu. Kendisinde bir âyân olan Mustafa Paşa, o dönemde bu kişilerle anlaşmayı en doğru yol olarak görmüş ve böylece anayasal sisteme geçişte ilk belge olarak kabul gören Senet-i İttifak ortaya çıkmıştır.

1. Sened-i ittifak-ı Ortaya Çıkışı ve İçeriği

Sened-i İttifak, dönem içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun durumundan kaynaklanan şartların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu belge farklı şekillerde değerlendirilmiş olmakla birlikte, Sened'e genel olarak iki türlü yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşım "ilk amme hukuku kaidesi ve hukuk devletine doğru gidiş"¹, diğer yaklaşım ise "bir utanç belgesi"² olduğu şeklindedir.

Osmanlı eyalet idaresi ile toprak sisteminde reaya ile sipahinin konumlarının meydana getirdiği şartlar, klasik sistemin bozulması ile birlikte ayanın taşra idaresinde bir güç olarak belirmesi gibi etkenler Sened-i ittifak'ın ortaya çıkmasına ortam hazırlayan gelişmeler olarak sıralanabilir. Osmanlı eyalet idaresi, devletin genişlemesine paralel olarak değişim göstermiştir. İlk Osmanlı devirlerinde idarî birim sancaktır ve bu bölümlenme 19.yüzyıla kadar devam etmiştir. 1361'den sonra, özellikle Rumeli'de fetihlerin artması ile temel birim olan sancaklar üzerinde kontrolün

¹ Siddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, C.I, 1966, s.147.

² Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C.I,Ankara, 1971, s.47.

arttırılması gerekli görülmüştür. I.Murat'ın, lalası Şahin Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi tayini ile klasik Osmanlı idaresinde eyalet sistemi yapılanması ortaya çıkmış ve oluşturulan bu eyalet beylerbeyi yönetimine verilmiştir. Sened-i ittifak'ı ortaya çıkartan bir diğer gelişme Osmanlı toprak sistemidir. Bu sistemde doğrudan üretici konumundaki reaya toprağın mülkiyetine sahip değildi, topraklar miri arazi yani devlete aitti. Fakat reaya işlediği toprağın zilyedi –tasarruf edeni- konumundaydı. Bu, onu üretimin nesnel koşullarına –toprağa- yabancılaşmış 'feodalite serfi'nden ayırmıştır. Toprak ile arasındaki tasarruf ilişkisinden ötürü raiye-birey hürdü. Tımar sahibinin raiye üzerinde kişisel hiçbir hakkı yoktu.³ Yani tımarlı sipahi devletin memurudur. Onun bu memur konumuna karşılık, feodalitenin senyörü mali, idari, kazai ve hatta askeri bakımdan muhtardı. Reyanın, feodalite koşullarındaki serften temel ayrımla toprağını başkasına kiralamak koşuluyla terk etme hakkı bulunmaktaydı.⁴

16.yüzyıl sonlarından itibaren ziraî ve sınaî yapısı değişmeye başlayan Avrupa dünyası, Osmanlı İmparatorluğu'nun içtimaî, ekonomik bünyesi üzerinde sarsıcı etkiler yapmıştı. Bilinen bazı nedenlerden; yani nüfus artışı, topraksızlık, fütuhatin durması ve enflasyondan dolayı Anadolu kıtası, tımarlı sipahiler, vakıf mütevellileri vesaire yöneticilerin toprak gaspına, idarenin bozulmasına ve köylü isyanlarına sahne oldu. Ekseriya devlet otoritesini sağlamakla görevli olanlar da bu isyanlarda yer aldılar.⁵ 17.asır ortalarında Celâli İsyancıları denen bu olaylar, şiddet tedbirleri ve büyük askeri operasyonlarla durdurulmuştur. Bu dönemlerde Tımarlı sipahinin ölümü nedeniyle boş kalan tımar usulsüz olarak diğerleri tarafından gasp edilmiştir. Bundan başka orduyla seferde olan tımarlı sipahinin toprağı da diğer görevliler, vakıf mütevellileri veya başka tımarlılarca gasp ediliyordu. Köylülerin kaçıp boş bıraktığı topraklar bu şekilde zapt edilmiştir. Bazen kendisine belirli yer dirlik olarak verilen sipahi, toprağın başkaları tarafından önceden işgal edildiğine tanık oluyordu.⁶

17. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nda, 150 yıldır süregelen toplumsal bozukluk, çözülme düzeyine gelmiştir. Bu hızlı çözülmede II. Viyana Bozgunu bir başlangıçtır. II. Viyana Kuşatması ve bozgununun Osmanlı Devleti'nde yarattığı iktisadî, sosyal çözümler özellikle Rumeli eyaletlerinde etkili olmuştur. Bu eyaletler, ilk anda kargaşa, iktisadî çöküntü ve asayişsizlik içine düşmüşlerdir. Ordunun bozgunu, şehirlerde asayiş sağlamaya görevli garnizonların erimesi, iktisadi çöküntü, yol güvenliğinin azalması ve süregelen savaşlar bu eyaletlerde merkezi idarenin

³ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, 2.baskı, İstanbul 1971, s. 23.

⁴ Erdoğan Aydın, *Osmanlı Gerçeği*, 4. baskı, İstanbul 2000, s.248–249.

⁵ Mustafa Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, Erzurum 1963.

⁶ 1685 yılına ait bir sultan fermanında; Ankara sancağının tımarlıları ordu ile harp teyken, tımarların sahipleri öldü, boş kaldı gibi uydurma bahanelerle beyt-ül mâl emini ve başka görevlilerce zapt edildiği veya vergilerinin toplanıp zimmete geçirildiği belirtiliyor ve bu durumun engellenmesi emrediliyordu. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2007, s.367.

kontrolünü yok etmişti.⁷ Böylece Rumeli eyaletlerindeki şehirlerde güvenlik, mali ve idare önemli ölçüde yerel güçler tarafından sağlanmaya başlandı. Bunların başında mahallî toprak sahipleri veya vakıf yöneticileri veya Hıristiyan ruhban ve muteberândan seçilen kocabaşlar görülür. İdare çoğu yerde âyânlara ve sancaklarda mütesellimlere teslim edilmeye başlandı. Vergi toplamak, asayişin sağlanması gibi görevler ahali temsilcilerine bırakılmaya başlandı. Bu Osmanlı şehirlerinde bir tür yerel yönetimin başlangıcı sayılabilir.⁸

17.yüzyılın ikinci yarısında Macaristan'la uzun süren savaşlar döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerinde Âyân büyük bir güç olarak ortaya çıktı. Özellikle de Anadolu ve Balkanlardaki eyaletlerde etkili olan âyânlar, genellikle kasabalardaki zenginler, tüccarlar ve zanaatkârlar gibi etkili kişilerden oluşuyorlardı. Âyân, bulunduğu kazada merkezi hükümet ve yerel halk arasında çok önemli rol oynuyordu.⁹ Osmanlı Devleti'nin kazalarında temsilci olarak bulunan ayanların etkisi büyüktü. Bu nedenle de kazalarda bu görevi elde etmek için 17. ve 18. yüzyıllarda âyânlar arasında şiddetli mücadeleler olmuştu.¹⁰ 17.yüzyılın başlarında idari otoritenin kaybı ile zengin ve etkili kişiler devletin arazisini kendi mülkleri haline dönüştürdüler. Bu topraklarda köylülerin haklarını sahiplenerek alan âyânlar, buraları kendi özel malikâneleri haline getirdiler. 1808'e gelindiğinde âyânlar devletin karşısında büyük bir güç olarak bulunuyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçiliği, 19.yüzyılın başlarında hem Anadolu hem de Rumeli'de etkisiz hale gelmişti. Tekrar otoriteyi sağlamanın hareket noktası ise, âyânlar ve diğer asi unsurların yarattıkları tehditlere son vermek isteği oldu. Hükümet bunu sağlamak için, önceleri üst sınıf Müslüman grupların güç aldıkları çiftlikleri,

⁷ Örneğin; Prof. H.İnalçık'a göre, Bosna ahali bu yıllarda merkezden sürekli olarak para ve asker yardımı istiyordu. Merkezi hükümet bu talepleri karşılamada aciz kalınca, şehir halkı kendi güvenliklerini kendileri sağlama yoluna gitmişlerdi. Bkz. Halil İnalçık, "Saray-Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikaları*, II/11, Ankara 1943, s.1-3.

⁸ Köprülüler devri ile Osmanlı, 17.asrın ikinci yarısında klasik dönemdeki kurumlarını restore etmiş ve geçici bir güvenlik düzeni geri getirmişti. Fakat bu sürekli olmadı, II.Viyana Bozgunu yıllarında 17.asır başlarındaki anarşi dönemi geri geldi. Harp yıllarında İmparatorluğun iktisadî ve idari hayatındaki karışıklık, başkentteki yabancı diplomatların da gözünden kaçmamıştır.İdarecilerin ve büyük komutanların sık sık değiştirilmesi, para ve erzak darlığı ve isyan havası vb.. Fransız elçilik raporlarında en çok zikredilen konulardır. Bkz. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s.365.

⁹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 1977, s.14-27; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmi Teşkilatı*, Ankara 1984, s.161-214.

¹⁰ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Belleten* 42/168, 1978, 667-723; Kemal Karpat, "The Land Regime, Social Structure, and Modernization in the Ottoman Empire", *Beginnings of the Modernization in the Middle East*, Chicago 1968, 69-90. M.Alaaddin Yalçınkaya, "The Provincial Reforms Of The Early Tanzimat Period As Implemented in The Kaza Of Avrethisarı", *Ottoman and Modern Greek Studies*, Birmingham University, England 1989.

Rumeli ve Anadolu'daki büyük toprak işletmelerinin etkilerini azaltmaya çalışmış, hatta Hıristiyan kitleleri âyânlarla ve yeniçerilere karşı dolaylı olarak desteklemiştir.¹¹ Kabakçı Mustafa isyanı ile başlayan olaylar silsilesinde III. Selim boğularak öldürülmesi üzerine tahta II. Mahmut'u geçiren ve sadrazam olan Alemdar Paşa'nın,¹² ilk işi devletin bozulan otoritesini tekrar tesis etmeye yönelik önlemler almak olmuştur. İstanbul'daki zorbalar güç kullanılarak sindirilmiş ve 300'e yakın kişi idam edilmiştir. Anadolu ve Rumeli'deki karışıklıklar, terör faaliyetleri, derebeyi veya âyânların merkezi otoriteyi tanımama durumları ise devam ediyordu. İmparatorluğun taşrası, âyânlar ve hanedanlar arasında fiilen paylaşılmış durumdaydı. Alemdar Mustafa Paşa, merkezi otoriteyi taşrada hâkim kılmak için Anadolu ve Rumeli âyânlarını İstanbul'a davet etti. Amacı merkez ile taşra arasında bir uzlaşma sağlamak, âyânlarla hak ve görevler vererek resmiyet kazandırmak, böylece devletin dağılma tehlikesini önlemektir. Kendisi de bir âyân olan Alemdar Paşa, benzerlerine söz geçirebilme olanağına sahipti ve bir bakıma taşra güçlerinin de çıkarlarını korumak durumundaydı.¹³ Ayrıca âyânları yeniçeri zorbaları gibi ortadan kaldırmak kolay değildi. Her biri yeterli güce sahiptiler ve bunu da adeta ispatlarcasına İstanbul'a kendi askerleriyle birlikte gelip şehrin dışında konaklamışlardı.¹⁴

Alemdar Paşa, âyânları ve hanedan temsilcilerini İstanbul'da bir toplantıya çağırды, bu davete Paşa'nın rakibi durumunda olan Bulgar âyânları ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa icabet etmediler. Anadolu ve Arap illerinin uzak bölgelerinde olanlar da İstanbul'a gelmediler. Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan'ın nüfuzlu âyânı Tepedelenli Ali Paşa ise bir temsilci göndermekle yetindi.¹⁵ Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa başkanlığında bir tarafta âyânlar, diğer tarafta devletin ileri gelenleri arasında 29 Eylül 1808'de Kâğıthane'de "meşveret-i amme" denilen büyük bir toplantı yapıldı.¹⁶ Alemdar, Meşveret-i Amme'yi bir söylevle açtı. Söylevde ağırlık yeniçeriliğin geriliğine ve yeniden düzenlenmesi gereğine verildi. Buradan anlaşılacağı üzere sadrazam, ıslahatların özellikle de askeri ıslahatların devamı yönünde çaba sarf edecekti. Siyasal birlik konusunda da bir takım istek ve önerilerde bulunan Alemdar Paşa, konuşmasını samimi bir üslupla tamamladı.¹⁷ Alemdar'ın önerileri ve ortaya atığı

¹¹ Kemal H.Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev: Dilek Özdemir, Ankara 2006, s.23.

¹² İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt IV, İstanbul 1972, s.93-97; Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi(1789-1980)*, Ankara 2001, s.19.

¹³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980*, İstanbul 2005, s. 42.

¹⁴ Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul 1973, s.34.

¹⁵ Âyânların toplantıya katılma oranlarıyla ilgili net bir rakam veya görüş birliği yoktur. Arapyan Efendi'ye göre Anadolu ve Rumeli'nin tüm âyânları bu toplantıya katılmışlardır. Fakat bu görüş gerçeğe uymamaktadır. Aşım, Şanizade ve Cevdet Paşa tarihlerinde gelen âyânların hepsi sayılmamış, sadece yedi isim verilmiştir. İ.H.Danişment'e göre bunların sayısı yediden fazla değildir. B.Lewis'e göre ise çağrılı âyânların üçte ikisi toplantıya icabet etmiştir. Bernard Lewis'e göre toplantıya gelenler arasında Anadolu ve Rumeli beylerbeyleri, başkent bitişindeki vilayet valileri, Anadolu'daki güçlü derebeyi ailelerinin birçok başkanları ve başkentin ileri gelenleri vardı. Bkz; Danişment, a.g.e., s.94-95; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 2007, s.76.

¹⁶ Bülent Tanör, a.g.e. , s.35.

¹⁷ Bayraktarın nutkunun metni için bkz. Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I.Cilt, XIII. Dizi, s.90-93.

konular oturuma katılanlar arasında tartışıldıktan sonra “meşveret” sona erdi. Toplantıda varılan kararlar “Sened-i İttifak” adı verilen bir belgede tespit edildi ve bu belge 7 Ekim 1808–17 Şaban 1223 tarihinde imzalanıp mühürlendikten sonra padişaha sunuldu.¹⁸ Toplantıya katılan âyânların sadece dördü Sened’e imza atmış, diğerleri bağımsızlıklarının sınırlandırılacağı düşüncesiyle askerlerini alarak memleketlerine dönmüşlerdi.¹⁹ Çekingen ve isteksiz davranan sadece âyânlar değildi, Padişah II. Mahmut da, Sened-i ittifak’ı istemeyerek onayladı çünkü padişah, âyânlara devletin merkezi otoritesini bu denli sarsacak haklar vermekten yana değildi. Fakat içerisinde bulunduğu koşullar ona, belgeyi imzalamaktan başka bir yol da bırakmıyordu.

Sened-i İttifak, imzalayanların “ağzından çıkmışçasına” kaleme alındı. Burada merkezi hükümet temsilcilerinden bahsederken “vükelâ-i devlet”, âyânlardan söz ederken “ taşra memalik hanedanları”, askerlerden bahsederken ise “ocaklar” ifadeleri kullanılmıştır.²⁰ Sened bir “giriş”, yedi “şart” ve bir “zeyl” den (ek) oluşmaktadır. Diğer Osmanlı belgelerinde olduğu gibi dua ile başlamakta²¹ ve giriş bölümünde, Osmanlı devlet düzeninin bozulduğu ve devlet otoritesinin sarsıldığı için imzalandığı belirtilmektedir.²² Yedi şarttan oluşan Sened’in ilk maddesinde, padişahın kişiliği ve otoritesinin devletin temeli olduğu vurgulanmıştır. Ona karşı vezirler, ulema, devlet ileri gelenleri, (yerel) hanedanlar ve asker ocakları sözlü ya da eylemli, açık veya gizli bir ihanet ya da itaatsizlikte bulunurlarsa, buna yeltenenler taraflarca birlikte hareket ederek cezalandırılacaktı. ²³ Sened’in ikinci şartı toplanacak askerler, bu hususta düzenlemeler ve bu düzenlemelere karşı gelinmesi durumunda yapılacaklarla

¹⁸ Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptan Paşa, Kadı Abdurrahman Paşa, Kadıaskerler, Sadrazam Kethüdası, Yeniçeri Ocağı, Defterdar ve Reis Efendiler, eski Rikab-ı Hümayun Kethüdası, Mustafa Reşit Efendi, Bahriye Nazırı, Çavuşbaşı, Ruznamçe-i evvel, Baş Muhasebeci Ahmet Efendi, Sipahiler Ağası, Beylikçi ve Amedçi Efendiler, Cabbarzade Süleyman Bey, Sirozlu İsmail Bey, Karaosmanoğlu Ömer Ağa, ve Çirmen Mutasarrıfı tarafından imzalanmıştır. Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Bursa 2002, s.161.

¹⁹ Tanör, a.g.e., s.43.

²⁰ Suna Kili; A.Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1985, s.3-7; Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul 1976, s.3-8.

²¹ Sened’in başlangıcındaki dua şu şekildedir: Elhamdü lillâhillezi eyyidül İslâmi biricâlin kamu alâ sakîn vahidu ve ittifak vessalâtu vesselâmu alâ seyyidina Muhammedillezi refea an ümmetihin nifâku veşşikak ve alâ âlihi ve esnabihillezi içtehidu fi sebilihi bilvifak. Bkz. S.Kili, *Anayasa Metinleri*, s.11.

²² Bu bölümünde ayrıca belgenin ortaya çıkış nedeni olarak, devlet ileri gelenleri ile “memalik hanedanları” arasındaki ayrılık ve çatışmaların devleti yıkım noktasına getirmesi gösterilmiştir. Dolayısıyla amaç, bu durumdan kurtulmak için yeniden birlik oluşturmaktır.Kili, *Anayasal Metinler*, s.13-14.

²³ Eğer bu karara uymayanlar olursa onlar yola getirilecekti. İlk maddenin sonunda taraflar; kendileri, daha sonrası için de evlatları ve hanedanları adına, saltanatın korunması ve “fesat ve ihanet”ten uzak tutulması sorumluluğunu üstleneceklerine dair söz vermişlerdir. Kili, *Anayasal Metinler*, s.14.

ilgilidir.²⁴ Üçüncü şartta Sened'i imzalayanlar gerek hazinenin (Beytülmal-i Müslimin) muhafazasına, gerek devlet gelirlerinin (varidat-ı Devlet-i Âliye) korunmasına riayet edeceklerini taahhüt etmişlerdir.²⁵ Dördüncü şartı ile sadrazam, padişahla neredeyse eşit konuma yükseltilmiştir ki, Alemdar Paşa'nın kişiliğinin bu kararda etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Ancak sadaret makamı da "hilaf-ı kanun" işlere girişmeyecekti, eğer girişirse Sened'i imzalayanlar, ona karşı birleşeceklerdi. Dördüncü şartta ayrıca herkesin kendi göreviyle uğraşması, başkalarının görevine karışmaması öngörülüyordu.²⁶ Sened'in beşinci koşulunda karşılıklı güven üzerinde durulmuştur. Hanedanlardan birinin bu belgedeki koşullara aykırı olarak bir davranışı kanıtlanmadıkça, ona karşı herhangi bir saldırı, ihanet ve suikast girişimine geçilmeyecekti.²⁷ Altıncı şartında, İstanbul'da ocaklar veya başka yerler kaynaklı bir ayaklanma ve kargaşa çıkarsa, izin almaksızın İstanbul'a gidip o ocağın kaldırılmasına ve bunlar alelâde kişilerden ise, soruşturma sonunda idam edilmesine bütün hanedanlar ve ileri gelenlerin kefil olduğu belirtilmiştir.²⁸ Yedinci şartında, yoksulların

²⁴ Buna göre toplanacak askerler, müzakere meclislerinde kararlaştırılacak bir düzene göre devlet askeri olarak derleneceklerdi. Kısacası hanedanların ve kendilerinin yaşaması devletin yaşaması ve güçlenmesine bağlı olduğundan, toplanacak asker de devlet askeri olarak yazılacaktı. Senedi imzalayanlar, bu karara "Ocaklar tarafından itiraz ve muhalefet edilirse", buna kalkışanları hep beraber hain sayarak cezalandıracaklarını taahhüt etmişlerdi. Kili, Anayasal Metinler, s.14.

²⁵ Şart-ı Salis: Kıvam ve ferî saltanat cümlemizin akdem-i âmâli olup bu babda alelittifak gayret eylemeğe müteahhid olduğumuza mebni tezâyüd-i kuvvet için teksir-i askere ikdamımız misullü gerek. Beytülmal-i Müslimin'in ve gerek varidat-ı Devlet-i Âliye'nin muhafazasına müteahhid olup mahallerinden tahsil ve tediyesine ve telef ve hasarattan vikayesine ve evâmir-i Padişahî'nin infaz ve icrasına ve herkim muhalefet ve adem-i itaat ederse bilittifak tedibine cümlemiz müteahhid ve mütekeffil olmağla bu usule daimâ riayet oluna. Kili, Anayasal Metinler, s.15.

²⁶ Sadrazamın ve sadaret makamının yetkileri ile ilgilidir. Devletin geleneksel düzen kanununa göre padişah emirleri ve yasaları, mutlak vekili (sadrızam) yolu ile geldiğinden bundan sonra herkes bu makamın üstünlüğünü tanıyıp, gelen her emri Padişah'tan gelen bir emir olarak kabul edeceklerini ve ona karşı gelmeyeceklerini kabul ediyorlardı. Yani öteden beri padişah buyruk ve yasalarının onun mutlak vekili olan sadrazamdan çıkması nasıl kanunsa, bundan böyle de öyle olacak, her iş ona sunulup onun izni alındıktan sonra hareket edilecekti. Buna karşı gelenlerden ise ortak bir şekilde davacı olunacaktı. Kili, Anayasal Metinler, s.15.

²⁷ Padişahın gücünün ve devlet düzeninin korunmasına Sened'i imzalayanların hepsi kefil oldukları gibi, gerek ülke hanedanları ileri gelenlerinin devlete ve gerek İstanbul'daki devlet yöneticilerinin ve devlet büyüklerinin birbirine karşı güven duyması en büyük koşul olarak gösteriliyordu. Bunun sağlanması da imza atanların söz birliğiyle birbirlerine kefil olmasına bağlanmıştır. Saldırıya uğrayanlar yaşarken kendilerinin, ölümlerinden sonra hanedanlarının korunmasına bütün devlet yöneticileri söz verip kefil olduğundan, o hanedanlar da yönetimleri altında bulunan ileri gelenlere [küçük âyanlara] kefil olacaklardı. Hanedanlardan birisi, bu gibi ileri gelen kişilerin mallarına göz koymayacak ya da başka bir nedenle bunlara düşmanlıkta bulunamayacaktı. Eğer o kişinin, verilen söze aykırı herhangi bir suçu veya cinayeti görülürse, gereken soruşturma ve inceleme yapılarak Sadrazamlıktan alınacak izin üzerine o kişi, hanedan tarafından uzaklaştırılıp yerine başkası seçilecekti. Kili, Anayasal Metinler, s.16.

²⁸ Şart-ı sâdis: Asitanede ocaklardan ve saireden bir gûna fitne ve fesad hadis olur ise bilâistizan cümle hanedanlar Asitaneye vürûda şitap edip mütecasir olanların ve ol ocağın kaldırılmasına, eğer sınıf ise bu defa bais-i fitne olan Boğaz Kal'ası neferatının kaldırıldığı misillü kendüleri kahr u tenkil ve dirlik esamileri ref olunmak ve eşhastan ise her ne tabakadan olur ise olsun bittahkik isam kılınmak hususuna cümle hanedan ve vücuh-i memalik müteahhid ve cümlesi olup Asitanenin emniyetine ve istihsal

ve reyanın korunması temel ilke olarak görülmüş ve vergilerde adaletli davranılması hükmü getirilmiştir.²⁹ Sened-i İttifak bir zeyl ile sona ermektedir. Burada Sened'in devamlı olarak uygulanabilmesi için bundan sonra yapılacak işlerde esas tutulması gerektiğinden, zamanın ve insanların değişmesiyle bundaki kuralların değiştirilmemesi için, sadrazamlık ile şeyhülislamlık makamlarına gelecek kişilerin görevlerine başlarken senedi mühürleyip imza etmeleri gerekli görülmüştür. Ayrıca padişah da bu belgedeki şartların icrasına nezaret edecekti.³⁰

7 Ekim 1808'de imzalanmış olan Sened-i İttifak'ın arkasındaki esas güç olan Alemdar Mustafa Paşa, 15 Kasım 1808'de yeniçeriler tarafından çıkartılan olaylar sonucu öldürülmüştü. Alemdar'ın gücünden tedirgin olan genç Padişah II. Mahmud, bu duruma adeta seyirci kalmıştı. Böylece Sened-i İttifak etkisini yitirmiştir çünkü İttifak'ın zeylinde her yeni sadrazam tarafından onaylanması öngörülmüştü. Fakat Alemdar Mustafa Paşa yerine geçen sadrazamlar, Sened'i imzalamamışlardır.

2. Senet-i İttifak'ın İnsan Hakları Yönünden Değerlendirilmesi

Doğal haklar³¹ geleneğinin mirası olarak insan hakları anayasacılığın oluşmasında güçlü bir etken olmuştur. Bugün de doğal haklar düşüncesinin devamı olarak niteleyebileceğimiz insan hakları öğretisi, devletin sınırlanmasına hizmet eder ve devlet karşısında bireylere güvenceli ve dokunulmaz bir alan sağlayarak iktidarın sınırlandırılmasına yardımcı olur.³² İnsan hakları kavramı, tarihsellikle belirli insancıl anlayış ve değerlere dayanır. Gelişme sonucu özellikli ve özerk ulusal üstü hukuk niteliğini kazanmış olan³³ İnsan hakları denildiğinde akla ilk özgürlükler gelmektedir. Yani bireyin duyumsadığı bir serbesti ya da özgürlüğe sahip kılınması ve bu olanağın

esbabına kefil olmağla bu rabita-i kaviye ne makule esbaba tevakkuf eder ise istihsaline bilittifak ve aleddevam ikdam ve gayret oluna. Kili, Anayasal metinler, s.16.

²⁹ Verilecek vergiler ezici olmayacaktı. Bunun için vükela ile hanedanlar arasındaki görüşmeler sonunda haksız vergiler kaldırılacaktı. Baskı ve adaletsizlik ve vergiler konularında devlet yöneticileri ve taşra hanedanları, aralarında yapacakları görüşme sonunda karar vereceklerdi. Hanedanlar, birbirlerini gözeterek zulüm yapanları devlete bildirip zulmün önlenmesine çalışacaklardır. Kili, Anayasal Metinler, s.16.

³⁰ Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, Cilt: XXXVIII, Sayı:112, 1962, s.603.

³¹ Doğal hakların genel özellikleri şunlardır: Doğuştan sahip olunan devredilemez ve vazgeçilemez haklardır, insanın doğuşuyla başlarlar ve insanın var oluşunun ayrılmaz parçasıdır, toplum-öncesidirler ve dolayısıyla toplumun varlığından bağımsızdırlar, herhangi bir toplumsal yapının, gelişmenin veya siyasal düzenlemenin eseri değildirler, aksine toplumsal-siyasal yapının meşruluk temelidirler. Mutlaktırlar ve hiçbir düşünceyle geçersiz kılınamaz, kapsamaları daraltılamaz, pazarlık konusu yapılamazlar. Evrenseldirler, zaman ve mekâna bağlı olmaksızın bütün insanlar doğal haklara sahiptir. Bkz. Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Ankara -Mart 2007, s.49.

³² Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, s.45.

³³ Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul-Ekim 2005, s.979.

hukukla tanınıp güvenceye alınması ile hak sahibi haline getirilmesi. İnsan haklarının temellendirilmesinde rol oynayan başlıca veriler vardır: İlk olarak tarihsel gelişmenin ürünüdür³⁴ ve dinamik içeriğe³⁵ sahiptirler. İnsan haklarının hak kuşakları bağlamında sınıflandırılışında; birinci ve ikinci kuşak haklar ile üçüncü kuşak haklar yer alır. Birinci kuşak haklar, aynı zamanda medeni ve siyasi haklar ya da klasik haklar olarak da adlandırılmaktadır. 17. ve 18. yüzyıl burjuva devrimleri sonrası normlaştırılan liberal öğeleri taşırlar. Yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, örgütlenme özgürlüğü, mülkiyet hakkı gibi bireysel konuları içerirler. İkinci kuşak haklar; aynı zamanda, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olarak da isimlendirilmişlerdir. 19.yüzyıl evresi, sanayi devrimi ve sosyalist öğreti ile liberal-burjuva öğretinin kendisini sosyalleştirmesi ile ortaya çıkmışlardır. Sendikal özgürlükler, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, kültürel yaşama katılma ve kültürel ürünlerden yararlanma hakları gibi kolektif konuları içerirler. Uluslararası doktrinde 1970'lerde sınıflandırılmış üçüncü kuşak haklar; dayanışma ilkesine dayanırlar, bireylerin, devletlerin, kamu ve özel kuruluşların ve uluslar arası toplumun özel çabasını gerektirirler. Bu kategori hakların gerekliliği, sömürgelerin tasfiyesi, küresel ölçekte ekonomik ve kültürel karşılıklı bağımlılık, gelişme, dünyanın geleceği ve çevreye ilişkin uluslar arası toplumun artan duyarlılığı gibi oluşumlarla bağlantılı olarak savunulmuştur.³⁶

Sened-i İttifak, birinci kuşak haklar bakımından değerlendirildiğinde özellikle beşinci şartın kayda değer özellikler taşıdığı görülmektedir. İşkence yasağı, kimseye haksızlık yapılmaması, suçluluğun önce teyit edilmesi gibi ifadeler bunun en açık yansımasıdır. Beşinci madde ile zulüm yasağı getirilerek işkence yasaklanmıştır. Belgenin orijinal metninde bu husus şöyle ifade edilmiştir: "...*Ve her kim fukaraya zulmü taaddi eder ve şeriatı mutahharanın icrasına muhalefet eyler ise anın dahi te'dip ve terbiyesine bilittihad sây oluna...*". Bu konuda benzer ifadeler, Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslar arası Sözleşme'nin 7.maddesinde şöyle yer almaktadır: "*Hiç kimse işkenceye, zalimce yahut insana yakışmaz ya da onur kırıcı muamele ve cezaya tabi tutulamaz.*"³⁷Karmaşa ortamının hüküm sürüldüğü 1800'lerin başlarında, zulüm

³⁴ İnsan hakları terimi, gerek doğrudan aklın ürettiği bir kavram, bir düşünce olarak, gerekse de 20.yüzyılın sonlarında özerk bir hukuk disiplini olarak kurmasallaşması olarak tarihsel evrimin belli bir aşamasında ortaya çıkmıştır. Yani bir birikimin ürünüdür. Gemalmaz, a.g.e., s.1005.

³⁵ İnsan haklarının hem hukuk hem de kavram olarak tarihsellikle belirlenmesi ona dinamik bir içerik kazandırmıştır. Bundan kasıt, insan haklarının içerdiği hak ve özgürlüklerin tanınmış bulunanlardan ibaret bir listeye indirgenemeyeceğidir. Bu konuda en somut gösterge tarihsel evrimi örnek alan hak kategorilerinin üretilmiş olmasıdır. İnsan hakları alanında ilk olarak "temel haklar" veya "klasik haklar" olarak da anılan "medeni ve siyasal haklar" kategorisi; daha sonra "ekonomik, sosyal ve kültürel haklar" ve son olarak "üçüncü kuşak haklar" başlıklı kategoriler biçimlendirilmiştir. Bkz. Gemalmaz, a.g.e., s. 1006.

³⁶ Gemalmaz, a.g.e., s.1076-1077.

³⁷ *Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*, III. Bölüm, 7. madde, 16 Aralık 1966.

yaşamının Sened-i ittifak'ta yer alması, Osmanlı Devleti'nde insan haklarının gelişimi bakımından önemli bir gelişmedir.

Yine beşinci şartta kişisel haklar bakımından önemli bir adım daha atılarak, haksız işlem yapılmaması üzerinde durulmuştur. Sened-i ittifak'ta hanedanlardan birisine bir suçu olmaksızın devlet veya taşra vezirlerinden (valiler) bir saldırı gelirse bu elbirliğiyle önlenecektir, denilmektedir." Şöyle ki: *Hanedanlardan birisinin hilaf-ı şartı ittihad bir hareketi tebeyyüm etmedikçe tarafı Devlet-i Âliye'den yahut taşralarda vüzera ve birbirlerinden taarruz ve ihanet ve suikasid vukua gelir ise uzak ve yakın denilmeyup cümlemiz davacı olarak mütecasir olanın te'dip ve def'ine bilittifak ikdam oluna ve kendüleri hayatta iken kendülerine ve ba'del vefat hanedanlarının beka-ı muhafazasına cümle vükela zamin ve müteahhid olmalarıyla ol hanedanlar dahi zîri idarelerinde olan âyanlara ve vüçüha zamin olalar.* " Burada kasıt âyanlar da olsa, suçu olmayan birisi veya birilerine haksız bir saldırı olması halinde bunun engellenmesidir. Buna benzer ifadeler birebir olmamakla birlikte, kişisel haklar sözleşmesinde yer almaktadır. "Hiç kimsenin özel ve aile hayatına, konutuna veya yazışmasına keyfi yahut kanuna aykırı olarak müdahale edilemez, onur ve ününe kanuna aykırı saldırıda bulunulamaz. Herkes bu tür müdahale ve saldırılara karşı kanunla korunma hakkına sahiptir." ³⁸Buradaki kanunla korunma hakkı, Sened-i ittifak'ta elbirliğiyle önleme şeklinde ifade olunmuştur. Çünkü devlet, kanunlarını uygulatabilecek durumda değildir.

Yine Hanedanlar vekillere, ulemaya ve büyük-küçük devlet memurlarına haksız işlem yapılmamasına kefil olurlar ve eğer birinin suçu varsa, soruşturma yapıldıktan sonra sadaret makamı suçuna göre onun cezasını vermelidir, denilmektedir."...ve cümle hanedanlar ve âyanlar hakkında bu veçh ile tekeffül olunduğu misillü vükela ve ulema ve rical hademe-i Saltanata dahi vatken minel evkaat tahrik ve ifsad ile bir taraftan bir gûna ihanet ve suikasid vukua gelmesine ve te'dibine mucip cünhasi cümle indinde gereği gibi taayyün etmedikçe nefsaniyetten tekdir olunmamasına ve zât ve hanedanlarına cümle hanedanın ve vücuha kefil ve müteahhid olmalarıyla bir vakitte hilâfına hareket olunmaya ve eğer hasbel beşeriye birinin cünhası zuhur eder ise ol cünha cümle indinde ba'dettaayyün Makam-ı Sadaretten töhmetine göre te'dip oluna." Sened-i ittifak'ın 6. şartında da benzer bir husus vardır. Asker ocaklarının ayaklanması durumunda, bu ayaklanmayı çıkartan sıradan kişiler, soruşturma sonucu suçlu bulunurlarsa idam edileceklerdi. Bu âyanın taahhüdü altındaydı.

Görüldüğü üzere belgede haksız işlem yapılması yasaklandığı gibi, eğer birinin suçu varsa soruşturma yapıldıktan sonra cezasının verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, kişisel ve siyasal hakların bir bakıma korumaya alındığı söylenebilir. Nitekim BM kişisel ve siyasal haklara ilişkin sözleşmenin 9. maddesi bu hususu şöyle

³⁸ Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, III. Bölüm, 17. madde, 16 Aralık 1966.

ifade etmektedir: “ Her ferdin kişi özgürlüğüne ve güvenliğine hakkı vardır. Hiç kimse keyfi olarak tutulamaz veya tutuklanamaz. Hiç kimse, kanunun koyduğu gerçekler ve usul dışında kişi özgürlüğünden mahrum edilemez.”, Yine sözleşmenin 14.maddesine göre; “ Bir suç ile itham edilen herkes suçluluğu yasal yoldan saptanıncaya kadar suçsuz sayılmak hakkına sahiptir.”³⁹ Sened-i İttifakta da, soruşturma yapıldıktan yani suç ispatlandıktan sonra ceza verilmesinin öngörülmesi, insan hakları sözleşmesine uygun düşmektedir.

Sened-i İttifak’ın dördüncü şartıyla, sadrazamın mevkisi güçlendirilmiş ve gücü pekiştirilmişti. Fakat yine dördüncü şarta göre sadaret makamı, yasadışı ve devleti zarara sokacak işlere kalkışamayacaktı. Eğer böyle bir yola girilirse bunun engellenmesi için her türlü tedbir alınacaktı. Siyasi haklar yönünden değerlendirildiğinde bu madde ile devletin en üst kademelerinin, yetkilerine güvenerek haksızlık yapmalarının engellenmesi amaçlanmıştır. Sadrazam dahi olsa yasadışı, haksız uygulamalarda bulunanlara karşı ortak hareket edilmesi belgeye imza koyanlar için siyasi bir haktı.

Sened-i ittifak hükümlerine baktığımızda, genel olarak devletin ayakta kalması veya devamlılığı hususunda ortak hareket etme anlayışı mevcuttur. Padişahın kişiliği ve otoritesi devletin temeli olarak görülmüş, ona karşı gelebilecek her türlü harekete karşı koyulacağı belirtilmiştir. Belgenin devamlılığının ve içeriğinin korunması için, zeyilde şartların zamanla değiştirilmesini önlemek amacıyla, gelecek olan sadrazam ve şeyhülislamın makamlarına geçer geçmez Sened’i imzalayıp uygulamaları kararlaştırılmıştı. Bu konuda bir yükümlülükte padişaha verilmiş ve padişahın, şartların uygulanmasına gözcülük edeceği belirtilmiştir. Bu hususlar hakların devamlılığının sağlanması bakımından önemlidir. Çünkü belirtilen, kısıtlı da olsa, bir takım haklar vardır. Bu hakların kime verildiğinden çok, o dönemde devletin resmi bir belgesinde yer bulmuş olması ve bu hakların bir takım garantilerle korunmaya alınması kayda değer bir gelişmedir. Nitekim kişisel ve siyasi haklar sözleşmesinin 17.maddesinde, haksızlığa karşı herkesin kanunla korunma hakkına sahip olduğu hükmü vardır. Sened-i İttifak’ın genelinde de buna benzer yaklaşım söz konusudur. Dönem şartları içerisinde değerlendirdiğimizde kanunla korunmanın tek garanti olarak görülebilmesi mümkün gözüküyordu çünkü kanunu da koruyacak, uygulatacak güçlere ihtiyaç vardı. Sened-i İttifak’ın ortaya çıkış nedeni de budur, tek başına gücünü gösteremeyen, kanunlarını uygulatamayan devletin ortak hareket etme isteği. Bu bakımdan belgede sadece kanunla korunma garantisi değil, aynı zamanda her türlü aksi harekete karşı ortak hareket etme sorumluluğuyla, hakların korunması garantisi vardır. Kişisel ve siyasi haklar sözleşmesinde kimse, düşmanlık veya şiddete yol açan bir tavır sergileyemez ve asayışı bozucu hareketlerde bulunamaz. Bu durum Sened-i ittifak’ta da yer almıştır. Saltanata karşı fesat, itaatsizlik ve ihanet, Sened’de belirtilen şartlara karşı gelinmesi, ayaklanmalar vb. faaliyetlere karşı alınacak tedbirler belgede belirtilmiştir.

³⁹ Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, III. Bölüm, 9. ve 14.maddeler 16 Aralık 1966.

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar da denilen ikinci kuşak haklar bakımından Sened-i İttifak'ı değerlendirildiğinde, belgede bu hususların çok az yer bulduğu görülmektedir. Vergilendirmenin haksız yapılmaması, devlet gelirlerinin toplanması gibi ekonomik haklar söz konusuysa, sosyal ve kültürel haklar bulunmamaktadır. Sened'in üçüncü ve yedinci şartı toplanacak vergilerle ilgilidir. Üçüncü şartta hazine ve devlet gelirlerinin korunması şu ifadelerle belirtilmiştir: *"Beytülmal-i Müslimin'in ve gerek varidat-ı Devlet-i âliye'nin muhafazasına müteahhid olup mahallerinden tahsil ve tediyesine ve telef ve hasarattan vikayesine ve evâmir-i Padişahi'nin infaz ve icrasına ve herkim muhalefet ve adem-i itaat ederse bilittifak tedibine cümlemiz müteahhid ve mütekeffil olmağla bu usule daimâ riayet oluna"* Yedinci şartta ise vergilerin adil olması veya ezici olmaması için dikkat edilmesi gerektiği şöyle belirtilmiştir: *"Fukara ve reâyânın himayet ve sinayeti esas olduğuna nazaranhanedanlar ve vücuh tarafından zir-i idarelerinde kazaların asayişine ve fukara ve reâyânın tekalif-i emrinde hadd-i itidale riayet hususuna dikkat olunma lâzmeden olmağın ref'i mezâlîm ve taddi ve tekâlîf hususuna vükela ve memalik hanedanları beyinlerinde bilmüzakerene veçh ile karar verilir ise anın devam ve istikrarına ve mugayir olarak zulm ü taaddi vukua gelmesine itinâ oluna. Ve her hanedan yekdiğerinin haline nezaret birle hilâf-ı emr ü rıza ve mugayir-i Şeriat-ı Garâ zulmü teaddi eden olur ise salimen anilgaraz Devlet-i Âliye'ye ihbar eyleyüp bilittifak menine ikdam oluna."* Buradan da anlaşılacağı üzere yoksul ve reayanın korunması esas alınmış, âyânların kendi yönetimlerindeki yerlerde asayişin sağlanması ve vergilerin ezici olmamasına dikkat etmeleri istenmiş, bu hususta vükelâ ile hanedanlar arasında yapılacak görüşmelerde haksız vergilerin kaldırılmasına karar verilmiştir. Yedinci şart, insan hakları bakımından değerlendirildiğine, hem birinci kuşak haklar hem de ikinci kuşak haklar kapsamına girmektedir. Yoksulların ve reayanın korunmasının esas olduğunun belirtilmesi, zulüm yapanların devlete bildirilmesi gibi ifadeler, birinci kuşak haklar kapsamına girerken; vergi ile ilgili olan ifadeler de ikinci kuşak haklar kapsamına girmektedir.

Sonuç:

Senet-i İttifak belgesi farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Genel bakış açısı, Türkiye'de anayasacılığın gelişiminde bir merhale olduğu ve İngilizlerin 13.yüzyıldaki "Manga Carta"sına benzediği yönündedir. Buna karşı görüş bildirenlere göre ise Senet-i İttifak'ın dikkate alınacak kadar önemli bir belge niteliği yoktur. Senet-i İttifak'ın özünü; âyânın bir taraftan merkezi hükümete bazı güvenceler verirken, diğer taraftan bazı hak ve yetkileri kendisi için saklı tutması oluşturmuştur. Tarafların birbirine verdiği güvence yanında, yoksulların ve reayanın asayiş ve vergi konularındaki haksızlıklardan korunması yönündeki hususlar da merkezi hükümet tarafından taahhüt edilmiştir.

Senet-i İttifak'ı, devletin kendi otoritesini takviye etmek ve güçlendirmek için yerel güçlerin bir kısmıyla geçici olarak yaptığı bir uzlaşma olarak görebiliriz.

Girişimcilerin niyeti olmasa da, Senet-i İttifak, devlet iktidarının sınırlandırılabilceği düşüncesini içerir ve padişahın kendi iktidarının sınırlandırılabilceğini zımnen kabul ettiği söylenebilir. Senet-i İttifak merkezi iktidarla âyanlar arasında yapılmış gerçek bir sözleşme değildir, ama bunun siyasi anlamı âyanın “resmen devletin ortakları olarak tanınmış” olmasında yatmaktadır. Sened, uygulama alanı bulamamakla birlikte, daha sonraki Tanzimat ve Meşrutiyet hareketleri için bir zemin hazırlamıştır.

Sened-i İttifak şekli kriterlere göre bir anayasa olmasa da, maddi kriterlere göre anayasal özellik göstermektedir. Bu belge devlet iktidarını resmen sınırlandırıyor, âyanlar ile fukara ve reayaya çok sınırlı da olsa birtakım haklar tanıyordu. Türk tarihinde ilk defa devlet, iktidarının sınırlandırılabilceği ve iktidarının dokunamayacağı sahalarda olduğunu bu belge ile kabul edilmiştir. Devlet iktidarını sınırlandırmayı amaçlayan bir girişim olarak Sened-i İttifak, Türk tarihinde ilk anayasal belgedir. Sened-i İttifak insan hakları yönünden de önemli bir belgedir. İşkence yasağı, vergilerin adil bir şekilde belirlenmesi, fakirlerin ve reayanın korunması, haksızlık yapılmaması, cezalandırmadan önce soruşturma yapılması hem devletin hem de âyanların keyfiyete göre davranmalarının engellenmesi ve devletin devamlılığı için ortak hareket edilmesi gibi şart ve ifadeler hem birinci hem de ikinci kuşak haklar bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi(1789-1980)*, 4.bs. Ankara: İmaj Yayınları, 2001.
- ALDIKAÇTI, Orhan, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1973.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, C.I,Ankara, Bilgi Yayınevi,1971.
- AYDIN, Erdoğan, *Osmanlı Gerçeği*, 4. baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.Birleşmiş Milletler, *Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*, 16 Aralık 1966.
- DİVİTOĞLU, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, 2.baskı, İstanbul: Kız Yayınları, 1971.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasa Hukuku Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 4.baskı, Ankara: Orion Yayınevi, 2004.
- GEMALMAZ, Mehmet Semih, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2005.
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Kitabevi, 2002.

- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 3. bs., Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2005.
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*, Bursa: Ekin Kitabevi 1999.
- İNALCIK, Halil, "Saray-Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikaları*, II/11, Ankara 1943.
- KARAL E.Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I.Cilt, XIII. Dizi.
- KARPAT, H.Kemal, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev: Dilek Özdemir, Ankara: İmge Yayınevi, 2006.
- KARPAT, H. Kemal, "The Transformation of The Ottoman State 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, Vol:3, No:3, Cambridge University: 1972.
- KİLİ, Suna; Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 2. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.
- KUBALI, H. Nail, *Türk Esas Teşkilat Hukuku*, İstanbul: Baha Matbaası, İstanbul 1960.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 10. baskı, Ankara: TTK, 2007.
- OKANDAN, R.Galip, *Amme Hukukumuzun Anahatları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1968.
- ONAR, Sıdık Sami, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, İstanbul: Hak Kitabevi, İstanbul 1966.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2007.
- ÖZKAYA, Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık", Ankara Üniversitesi DTCE Yayınları, Ankara 1977.
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997.
- TANİLLİ, Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980*, İstanbul: YKY, 2005.
- TUNAYA, T. Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Arba Yayınları, 1996.
- ÜÇÖK, Çoşkun; Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1982.
- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin , "The Provincial Reforms of The Early Tanzimat period As Implemented in The Kaza of Avrethisarı", *Ottoman and Modern Greek Studies*, England: Birmingham University, 1989, 344-385.